

MARIUSZ GRANOSIK^a

**BADANIA-DZIAŁANIA KIEROWANE
PRZEZ SPOŁECZNOŚĆ (CLRA)
JAKO UPEŁNOMOCNIANIE SIŁ POZNAWCZYCH
DEFAWORYZOWANYCH ŚRODOWISK WIEJSKICH**

**COMMUNITY-LED RESEARCH AND ACTION (CLRA)
AS COGNITIVE EMPOWERMENT OF DISADVANTAGED
RURAL COMMUNITIES**

Helena Radlińska, the pioneer of social pedagogy in Poland, emphasized the importance of community as a key element of education and social development. According to Radlińska, rural areas are characterized by strong and unique communal bonds, which, despite marginalization, possess transformative potential. The community-led research and action (CLRA) methodology can function as a vital tool for empowering the social and political strengths of disadvantaged rural communities. The article reconstructs the development of participatory research methods in the context of their potential to transform local communities and foster social recognition. These methods emphasize the bottom-up co-creation of knowledge and actions that consider local contexts and diversity often marginalized in dominant discourses. Since such activity – transforming the local environment through its own strengths – is foundational to Radlińska's vision of social work, participatory methodologies can be seen as a bridge between social work (practice) and academic research (theory). A practical example of applying CLRA is the YOUROPE project, aimed at engaging youth from disadvantaged communities in shaping social policies in Europe. Through its innovative methodology, the project promotes inclusivity, democratization of the knowledge creation process, and the political recognition of local communities.

Keywords: social pedagogy; critical social work; participatory research; social research methodology

Helena Radlińska, twórczyni polskiej pedagogiki społecznej, podkreślała znaczenie społeczności jako kluczowego elementu edukacji i rozwoju społecznego. Wieś, według Radlińskiej, charakteryzuje się silnymi i unikalnymi więziami wspólnotowymi, które mimo marginalizacji posiadają potencjał transformacyjny. Metoda badań-działań kierowanych przez społeczność (CLRA) może być ważnym narzędziem wzmacniającym siły społeczne i polityczne defaworyzowanych środowisk wiejskich. W artykule przedstawiono rozwój metod badań partycypacyjnych z perspektywy ich potencjału przekształcania lokalnych społeczności również w zakresie uznania społecznego. Metody te kładą nacisk na oddolne współtworzenie wiedzy i działań, uwzględniające lokalne konteksty i różnicowania, które nie są odzwierciedlane w dominujących dyskursach. Ponieważ taka dzia-

^a University of Lodz, Poland / Uniwersytet Łódzki, Polska
mariusz.granosik@now.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0001-6987-031X>

łałość (przekształcanie środowiska jego własnymi siłami) jest fundamentem pracy społecznej w ujęciu Radlińskiej, można zasadnie metodologię partycypacyjną traktować jako element łączący pracę socjalną (praktykę) z działalnością badawczą (teorią). Przykładem praktycznego zastosowania CLRA jest projekt YOUROPE, ukierunkowany na angażowanie młodzieży z defaworyzowanych społeczności w tworzenie polityk społecznych w Europie. Projekt, wykorzystując oryginalną metodologię, promuje inkluzywność, demokratyzację procesu tworzenia wiedzy i wzmacnianie politycznego uznania społeczności lokalnych.

Słowa kluczowe: pedagogika społeczna; krytyczna praca socjalna; badania partycypacyjne; metodologia badań społecznych

I. WSTĘP

Czym jest wieś? Charakterystyka geograficzna terenu, na którym żyją i gospodarują rolnicy nie wystarcza dla rozważań nad kulturą, choćby dlatego, że zmiany spowodowane przez nowe osadnictwo, parcelację, scalanie są częste i rozległe. Giną wioski. Czy ginie wraz z nimi istota „wiejskości”? (Radlińska, 1946, s. 185)

Pedagogika społeczna to nauka praktyczna na skrzyżowaniu różnych dyscyplin charakteryzująca się własnym punktem widzenia, który obejmował m.in. przekształcanie środowiska życia (wychowawczego) siłami człowieka w imię ideału. Tak charakteryzowała ją 100 lat temu jej twórczyni Helena Radlińska (1961, s. 361). Jako dyscyplina praktyczna od samego początku pedagogika społeczna, będąc „teorią pracy dokonywanej w obrębie społeczeństwa, mającą na celu jego rozwój poprzez wyzwalamie twórczych sił w człowieku” (Brodowska, 1979, s. 34), łączyła akademickie badania ze społecznym zaangażowaniem. Z tego powodu kolejne pokolenia kontynuatorów myśli Radlińskiej, osadzone już nie tylko w pedagogice, lecz także socjologii, dopracowywały i rozwijały specyficzną metodologię, którą wiele lat później nazwano badaniem-działaniem¹ wzbogaconym przymiotnikiem „partycypacyjne”. Metody aktywizujące pozwalały nie tylko wyznaczać cele i uzyskiwać rezultaty poznawcze, ale również przekształcać rzeczywistość społeczną siłami badaczy oraz badanych społeczności, dokładnie tak jak widziała to Radlińska.

Rozwój metod badań zanurzonych w praktyce wiązał się i wciąż wiąże z koniecznością dostosowywania ich nie tylko do problemu badawczego czy specyfiki badanej grupy, lecz także do kierunku działania podejmowanego w ramach danej problematyki. A ponieważ polska pedagogika społeczna przed II wojną światową, w jej trakcie, jak również po jej zakończeniu, była zaangażowana

¹ Terminy: *badanie-działanie*, *badanie aktywizujące*, *badania w działaniu* będą w artykule traktował jako różne tłumaczenia tego samego źródłowego pojęcia *action research*.

w działania polityczne, również ten aspekt musiał być wpisany, przynajmniej w wariacie potencjalnej możliwości, w ramach rozwijanej metodologii. Oczywiście polityczność była rozumiana bardzo szeroko: jako przekształcanie relacji (dyskursów) władzy, zwykle na samym dole drabin społecznych.

O tym właśnie jest ten artykuł. O procesie ewolucji metody badania życia społecznego wsi dopasowanej do jej specyfiki, ale również wpisującej się we współczesne potrzeby przekształcania miejsca społeczności wiejskich w dominujących dyskursach, które są niekiedy ujmowane jako kluczowe mechanizmy rządzenia, „narzucania ładu temu, co empiryczne” (Foucault, 2006, s. 200). Najpierw przedstawiono glebę, na której rozwijała się koncepcja badań-działań na polskiej wsi, czyli pedagogika społeczna Radlińskiej, oraz proces transformacji polskiej wsi w ciągu ostatniego stulecia. Potem bardzo syntetycznie przedstawiono proces rozwoju partycypacyjnych metod badań-działań na świecie, który doprowadził do badań kierowanych przez społeczność. Te dwie pozornie niezależne gałęzie rozwojowe spotkają się w ostatniej części, prezentującej koordynowany przez Polskę europejski projekt wzmacniania politycznego uznania młodych ludzi z defaworyzowanych środowisk, poprzez badania realizowane przez ich społeczności.

Pozostaje mieć nadzieję, że tak poprowadzony wywód wprowadzi Czytelnika w złożony proces rozwoju jednej ze ścieżek partycypacyjnych badań-działań, tej, która ustanawia społeczność liderem aktywności poznawczej. Realizowanym równolegle zamierzeniem jest pokazanie badań-działań w kontekście politycznym (zmian zastanego porządku), który swoje inspiracje czerpie w Polsce z pedagogiki społecznej, bardzo unikalnej w kontekście światowym.

II. HELENA RADLIŃSKA: SPOŁECZNO-PEDAGOGICZNE BADANIA-DZIAŁANIA PROWADZONE W SPOŁECZNOŚCIACH WIEJSKICH, Z NIMI I DLA NICH

Lektura tekstów Heleny Radlińskiej może prawdopodobnie zasadnie nasuwać refleksję, że pedagogika społeczna, której była twórczynią, zaczęła się na wsi. Po pierwsze, chodzi tu o miejsce wielu podejmowanych przez Radlińską działań, a potem i badań, oddalone fizycznie i społecznie od wielkich miast, a już z pewnością od elit. Po drugie, w sensie bardziej przenośnym – o zogniskowanie ich na społeczności, zwykle w jakimś stopniu defaworyzowanej, funkcjonującej na uboczu, oddalonej w sensie ekonomiczno-społecznym, pozbawionej dostępu do nowoczesnych zasobów. Po trzecie, w sensie symbolicznym wskazywać może na to warstwa językowa prac Radlińskiej, przesiąknięta językiem wsi, technologii upraw rolnych, przyrodoznawstwa, przeszczepionych na obszar społecznej teorii wychowania.

Wieś, wylaniająca się z prac polskiej prekursorki pedagogiki społecznej, to obszar szczególny kulturowo, z wieloma deficytami, ale przede wszystkim

z ważnym potencjałem wspólnoty wielopokoleniowej, dziś należałoby napisać – międzygeneracyjnej. Szersza wspólnota, zwana „gromadzką”, opiera się na sąsiedztwie. Silne więzi społeczne mieszkańców wsi wyprowadza Radlińska (1946, s. 190–191) z charakterystycznego typu życia (blisko przyrody) i pracy wymagającej łączenia sił i zbiorowego działania.

Społeczności wiejskie, jako żyjące w większej izolacji, są znacznie bardziej zróżnicowane niż miejskie. Różnice te wynikają z różnic geograficzno-przyrodniczych, a także z większej politycznej wrażliwości (zależności) na zróżnicowania polityczne. Te ostatnie postrzega Radlińska (1946, s. 187) głównie w kontekście dziedziczenia różnych tradycji rozbiorowych, ale jednocześnie wskazuje, jak ta słabość przekuwana może być w potencjał: opresyjna polityka zaborców powoduje kształtowanie sił patriotycznych. A siły te są dodatkowo multiplikowane „naturalnym” charakterem wspólnoty wiejskiej, który wyprowadza Radlińska z koncepcji „grupy pierwotnej” Thomasa i Znanieckiego.

Radlińska była nie tylko pedagogiczną etnografką wsi, ale przede wszystkim działaczką społeczną. Inicjowała i wspierała biblioteki wiejskie (1933, s. 645–646), domy społeczne (1936, s. 387), uniwersytety ludowe (1910, s. 437–443) i chłopskie (1924, s. 1–2), zawsze jednak na bazie pomnażanych sił lokalnych, a nie wielkomiejskiej kolonizacji. Będąc nauczycielką, wzmacniała też krytyczny potencjał młodzieży wiejskiej (współorganizowała strajk szkolny przeciw rusyfikacji; Brodowska, 1979, s. 10) oraz równy dostęp do dóbr kultury i innych źródeł kapitału społeczno-kulturowego – jak to dzisiaj się określa.

Z lektury prac Radlińskiej wyłania się spójna perspektywa współtworzenia społeczeństwa opartego na wiedzy i oddolnym działaniu. A ponieważ nie unikała ona zaangażowania politycznego, wszystkie te wątki i konteksty prowadzą w stronę empowermentu wiejskich defaworyzowanych społeczności, które wykorzystując własne siły, mają odkrywać utajone potencjały (cel poznawczy), multiplikować je (empowerment indywidualny) oraz finalnie zmieniać świat w imię ideału (cel polityczny).

Szczególną rolę w tym potrójnym procesie odgrywa młodzież, która do zakotwiczenia w tradycji może dodać młodzieńczy zapał i energię przekształcania własnego środowiska życia (twórcza siła tradycji; Radlińska, 1948, s. 3). A nie chodzi Radlińskiej (1927) jedynie o wzmocnienie społeczności wiejskiej na wsi, ale również o wykorzystywanie jej sił (zasobów) w mieście, czego przykładową emanacją była idea Domów Ludowych w miastach, które mogłyby „stać się świadectwem siły wsi i przykładem spółdzielania” (s. 9).

W zasadzie niemal identycznie definiowane są cele współczesnych badań-działań partycypacyjnych, które można nie tylko osadzać na fundamentach pedagogiki społecznej Radlińskiej, lecz także wtórnie wzbogacać zapomnianymi wątkami jej koncepcji.

III. WIEŚ W PROCESIE TRANSFORMACJI JAKO WYZWANIE METODOLOGICZNE

W niektórych okolicach wieś wiąże się z miastem do tego stopnia, że trudno rozgraniczyć przedmieście od przyległej wioski. [...] [K]ultura wiejska niewątpliwie rozszepiła się w wielu dziedzinach na chłopską i szlachecką. (Radlińska, 1946, s. 185–186)

Mimo zróżnicowania środowiska naukowego w zakresie szczegółów, nie ma większych wątpliwości, że polska wieś już od kilku dekad jest w procesie transformacji. Można wskazywać wiele przyczyn, wymiarów i skutków tych przekształceń, ale z perspektywy niniejszego artykułu kluczowa jest imigracja miejskiej klasy średniej², emigracja młodzieży do miast (Szafraniec, 2012, s. 30–33), słabnięcie społeczności wiejskiej (Fedyszak-Radziejowska, 2012, s. 97–102) oraz emancypacja i reintegracja mieszkańców wsi (Wieruszowska, 2018, s. 9–18).

Tereny wiejskie, szczególnie te usytuowane w pobliżu większych miast, coraz częściej stają się obszarem szczególnego wymieszania (infuzji) różnych systemów wartości i wyobrażeń zaangażowania społecznego (obywatelskiego). Taka modernizacja wiąże się niestety z ryzykiem utraty jednej z istotnych sił społecznych wsi, które stanowi wspólnotowość, bezinteresowne zaangażowanie w sprawy lokalne i potrzeba współtworzenia własnego małego świata życia (Olubiński, 2020, s. 16–19), który jest jednocześnie małą ojczyzną (Theiss, 2001).

Proces dezintegracji społeczności wiejskich nie przebiegał jednak ani liniowo, ani równomiernie. Szczególnie w początkowym okresie tzw. Polski Ludowej integracyjne inicjatywy międzywojnia słabną przez powojenne traumy oraz populacyjne osłabienie. Przede wszystkim jednak są kontrowane prześladowaniami i represjami przedwojennych lokalnych liderów³ oraz ogólną anomią i przerwaniem ciągłości kulturowej przez władze komunistyczne. „Socjalistyczna industrializacja i urbanizacja przyczyniają się do radykalnych zmian w strukturze społecznej wsi i pogłębiają proces dezintegracji społeczności wiejskich. [...] Utopia programów implementacji liberalizmu po komunizmie, dylematy i koszty transformacji dopiero po 30 latach, nie bez sporów, doprowadzają do nowej narracji o wsi. Pojawiają się próby reintegracji społeczności wiejskich” (Wieruszowska-Adamczyk, 2018, s. 19).

² Klasa średnia rozumiana jest w niniejszym tekście z perspektywy socjolingwistycznej jako ta, która dzięki biegłości posługiwania się kodami rozwiniętymi (Bernstein, 1980) ma znaczący udział w dystrybucji władzy (Sibley, 2003, s. 96–99). Z jednej strony jest ona uprzywilejowana w kontekście współtworzenia dyskursu publicznego, ale również z drugiej – bardziej urządzana przez dominujące dyskursy.

³ Pośrednio jedną z takich ofiar stała się Radlińska, która na skutek motywowanej politycznie likwidacji w 1950 r. Zakładu Pedagogiki Społecznej na Uniwersytecie Łódzkim straciła prace i możliwość prowadzenia badań.

Paradoksalnie ich źródłem są próby rozwiązywania nowych problemów wsi: nadprodukcji (klęski urodzaju), szkód ekologicznych, bezładu przestrzennego. „Do głosu [...] zaczęło dochodzić przekonanie o potrzebie takiej polityki gospodarczej, która by prowadziła do ożywienia »wiejskości« (odnowy, rewitalizacji wsi) przez pobudzanie lokalnych zasobów. [...] [Z]arówno w dyskursie o wsi, jak też w programach jej aktywizacji, stopniowo i nie bez oporów także w świadomości badaczy, ożywała kategoria społeczności lokalnej. Konstytutywne dla społeczności wiejskiej składowe więzi prawdziwie silnej, bo opartej o wspólnotę i organizację, z przeniesieniem w ocenach akcentu z ilości na jakość, ponownie zaczynają tworzyć oś narracji o wsi” (Wieruszowska-Adamczyk, 2018, s. 18). Zmiana dyskursowego klimatu owocuje np. znaczącym wzrostem ilości organizacji pozarządowych w najmniejszych gminach (Kołodziejczyk, 2003, s. 32). Jest to prawdopodobny powrót do kierunku działań Radlińskiej, paradoksalnie oparty na tzw. zachodnich doświadczeniach i dobrych praktykach, do tego raczej odgórny, wynikający z tendencji europejskich, niż oddolny, bazujący na odbudowanych siłach społeczności wiejskich i motywowany ekonomicznie (np. agroturystyka), a nie społecznie. Z tego ostatniego względu, wzmocnionego dodatkowo prognozami wzrostu zależności funkcjonowania małych obszarów wiejskich od globalnych tendencji (Bański, 2014, s. 2–11), oddolne badania-działania upelnomocniające lokalne wspólnoty wydają się wyjątkowo potrzebne i uzasadnione.

IV. POTRZEBA PARTYCYPACJI JAKO ODDOLNEGO (OD)TWARZANIA SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH

Potrzeba na wsi przodowników osiadłych na roli, wykonanych z zagon, dla których pragniemy szczęścia. [...] Takich, którzy rozumieją związek człowieka z przyrodą i ze społeczeństwem, wiedzą jak rośnie siła moralna i potrafią pociągnąć za sobą lud do czynów (Radlińska, 1924, s. 1).

W pedagogice społecznej metoda badawcza nie może być oderwana od działania, a zatem i od społecznych uwarunkowań przekształcających włączane w badania społeczności. Nie może też być zbyt indywidualizująca, w sercu pedagogiki społecznej usytuowana jest bowiem społeczność jako najbardziej podstawowa forma środowiska wychowawczego, łączącego jednostki mocą wzajemnych relacji oraz oddziaływań jednostek wybitnych (Radlińska, 1960, s. 366).

W zakresie tego drugiego zarzutu wobec współczesnej metodologii badań społecznych: nadmiernego ich zindywidualizowania, warto odnotować podnoszone niekiedy głosy krytyczne wobec badań narracyjnych czy kwestionariuszowych. Te pierwsze oczekują od narratora, że zatopi się on w swojej indywidualnej biografii niestymulowany zewnętrznymi pytaniami, czy choćby obecnością bliskich mu osób, te drugie z kolei zakładają, że konkretnych

odpowiedzi na wcześniej przygotowane pytania będzie udzielała konkretna wylosowana osoba, niekorzystająca z sugestii czy podpowiedzi innych, choćby bliskich jej osób, z którymi przecież na co dzień współtworzy przestrzeń społeczną we wszystkich jej wymiarach (Granosik, 2019b). Pobieranie próbek badawczych z materiałów, które wytwarza człowiek sztucznie wyizolowany przez badacza, stawia znak zapytania przy możliwości rekonstrukcji procesów społecznych, które nie mogą przecież zaistnieć, jeżeli nie ma naturalnej przestrzeni między ludźmi. Instrumentalnie wytworzona na potrzeby badań przestrzeń między badaczem a respondentem z założenia nie może być bazą obserwacji autentycznych relacji.

V. ROZWÓJ PAR I REFLEKSJE KRYTYCZNE

Choć Radlińska zebrała wszystkie potrzebne elementy składowe i w praktyce realizowała w różnych zespołach zaangażowane badania społeczne, nie wypracowała konkretnej metodologii badania-działania. Prawdopodobnie nie to było jej priorytetem w toku walki o niepodległość, a potem budowania nowego społeczeństwa i wreszcie obrony ideowej niezależności w trudnych powojennych czasach. Możliwe też, że było za wcześnie, ponieważ większość nauk społecznych metodologiczny boom (wzbogacony licznymi zwrotami) przeżywało dopiero po II wojnie światowej, w latach sześćdziesiątych XX w. i później. Usystematyzowanie partycypacyjnej perspektywy badawczej oraz działania zakotwiczonego w siłach (*strenght-based approach*) pojawiło się później i przyszło, jak wielu uważa, z mitycznego Zachodu⁴.

Początkowo partycypacyjne badania-działania (*participatory action research* [PAR]) odnosiły się bardziej do zaangażowanej aktywności w środowisku życia niż wytwarzania wiedzy, a ich głównym celem było rozbudzanie zaangażowania użytkowników usług w przemiany własnego bytu i losu (Jarkiewicz, 2020). Dopiero względnie niedawno badania partycypacyjne zyskały nowe, polityczne już motywy, które rzuciły też światło na ryzyka i ograniczenia tego podejścia.

Najważniejszym i od lat powtarzanym w literaturze przedmiotu zagrożeniem dla PAR jest tokenizm (Arnstein, 1969), czyli dopuszczanie do głosu grup wykluczonych z procesów decyzyjnych, ale niebranie tego głosu poważnie pod uwagę lub minimalizowanie jego znaczenia w procesie budowania wiedzy lub działania. Bardziej zaawansowaną formą tokenizmu jest interpretacyjne opakowywanie wypowiedzi i działań użytkowników usług, w którym specjalizują się wysublimowane metodologie badań społecznych, niezależnie czy ugruntowane w paradygmacie normatywnym, czy interpretatywnym. Tworzenie wiedzy bądź działania jedynie na bazie zebranego materiału badawczego bez

⁴ Większość źródeł anglojęzycznych podaje, że *strength-based approach* zostało zainicjowane przez Berthy Reynolds (1939). Jednakże działanie społeczne oparte na siłach było podejmowane przez Helenę Radlińską już w okresie międzywojennym, a jego idea była głoszona już na początku XIX w. przez Edwarda Abramowskiego.

wspólnej analizy jest w istocie partycypacją pozorną (Krogstrup i Brix, 2019). Nawet jeżeli analiza wypowiedzi wszystkich uczestników badania pozwoli na przekształcenie np. instytucjonalnych czy politycznych praktyk, nie jest to przykład współtworzenia przestrzeni społecznej. W efekcie takie badania są dla nieakademickich uczestników rozczarowujące i odbierają im motywację do dalszego działania oraz – co ważne z perspektywy obszarów pozamiejskich – poczucie wspólnoty (Hurlbert i Gupta, 2015).

Pojawiają się głosy, że pełna i właściwa partycypacja powinna obejmować każdy etap koncepcji badawczej (Granosik i in., 2019). Zatem począwszy od formułowania problemów badawczych aż po upowszechnianie wyników zaangażowane strony powinny być włączane w proces badawczy na zasadzie partnerskiej. Dzięki temu wszyscy uczestnicy badań (partnerzy) mają poczucie kontroli nad współtworzoną wiedzą i zmianami społecznymi zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i zbiorowym (wzrasta ich poczucie sprawstwa), a jeżeli niektóre zmiany nie są możliwe do wdrożenia, są świadomi indywidualnych i strukturalnych ograniczeń.

Niemal równolegle z falą entuzjazmu PAR doświadczał rosnącej krytyki, której w większości dotyczyła wątpliwości, czy metodologia ta może zasadnie otrzymać status badań naukowych, skoro akademicy mają w jej tworzeniu podobny status jak wszyscy inni uczestnicy, a samo badanie może nawet obyć się bez naukowców. Pomijając w tej chwili mniej istotną dla niniejszego wywodu kwestię, że owa krytyka mogła być motywowana obawą utraty monopolistycznej władzy poznawczej nauki, warto przywołać mniejszościowe, ale jednak kluczowe dla przedstawianej tu ewolucji, argumenty podnoszone przez krytyków utajonego neoliberalizmu.

Zainspirowani filozofią krytyczną, pracami Michaela Foucaulta oraz jego następców badacze podnosili, że badania partycypacyjne mogą w istocie być sposobem legitymizowania aktualnych relacji władzy i mechanizmów rządzenia. Partycypacja indywidualnych aktorów z ich odrębnymi głosami w istocie ma potwierdzić lub jedynie lekko zmodyfikować obecny porządek, odbierając jednak prawo oporu i kontestacji, jako że teraz jest on efektem konsultacji, „wspólnego” planu czy kompromisu (Czyżewski, 2019, s. 359–364; Granosik, 2018).

W efekcie między innymi tej krytyki w ramach podejść partycypacyjnych powstał nowy, jeszcze bardziej radykalny w swoim politycznym programie, nurt nazywany często *users-led (action) research*. Jeden z jego twórców, Peter Beresford (2014), argumentował, że przyjmowane wcześniej równouprawnienie badaczy akademickich oraz użytkowników usług w procesie badania problemów społecznych nie ma politycznych podstaw, akademicy bowiem są zbyt daleko od doświadczeń, emocji i operacyjnej wiedzy. Mogliby co najwyżej prezentować perspektywę zewnętrznego obserwatora, laika, który nie jest w stanie zrozumieć, na co patrzy. Zatem liderami badań powinni być ci, którzy znają badane zjawiska ze swojego własnego doświadczenia (*lived experience experts*), a akademicy mogą co najwyżej wspierać ich swoją wiedzą metodologiczną, działając niejako na zlecenie (Beresford i Croft, 2012).

Nawet jednak ten radykalizm połączony u Beresforda z tworzeniem stowarzyszeń użytkowników usług, które mogły zamawiać badania i kontrolować

ich jakość, nie rozwiązał problemu indywidualizmu. Większość akademickich metod badań społecznych opiera się bowiem na indywidualnych wypowiedziach, które dopiero w procesie opracowania są analitycznie integrowane⁵.

Zatem przedstawione tu skrótowo nurty badań partycypacyjnych, choć mogą dynamizować proces zmian politycznych, to jednak nie trafiają w podstawowe źródło potencjału społecznego środowisk wiejskich, jakim jest siła społeczności.

VI. SPOŁECZNE SIŁY POZNAWCZE: OD METODY BIKVA DO CLRA

Dla pracy kulturalnej niebezpieczne jest wiązanie obrazu wsi ze szczegółem etnograficznym, ze wspomnieniem. Wieś istnieje, choć chłop nie schyla się „wedle dwora” i odmienne są niż dawniej sposoby orki i żniwa, choć znikają sukmany i gorsety, choć żołnierz-chłop posiada broń nowoczesną. „Droga przez wieś” jest inna w rzeczywistości niż w wyobraźni pisarza, odtwarzającego ze wspomnień dzieciństwa to, co zamiera, co nowemu pokoleniu jest już niemiłe. (Radlińska, 1946, s. 188)

W niezwykle bogatym zbiorze sił społecznych rekonstruowanych przez Radlińską nie znajdują się siły poznawcze, ich uwzględnienie jednak można uznać za współczesne, naturalne przedłużenie jej koncepcji. Takie uzupełnienie wydaje się tym bardziej konieczne, że coraz częściej wiedza staje się elementem politycznej obecności w dominujących dyskursach tzw. Pierwszego Świata, kotwiczonych w różnych wizjach społeczeństwa opartego na wiedzy (*knowledge-based society*) czy wiedzy/władzy (Foucault, 2014).

Metodologia badań opartych na kluczowej roli społeczności często jest krytykowana jako nieprzystająca do atomizującego się świata. Podnoszona jest kwestia bezprzedmiotowości takich badań: jeżeli nie ma społeczności, to tym samym nie daje się wokół niej skoncentrować sił poznawczych. Wydaje mi się jednak, że teza o śmierci społeczności jest nieco przedwczesna, podobnie jak ogłaszana z honorami śmierć historii (Fukuyama) czy podmiotu (Foucault).

Dwa historyczne założenia badań pracy społecznej, zainicjowane jeszcze przez Radlińską: zogniskowanie na społeczności oraz aktywne włączanie w proces wytwarzania wiedzy i działania jej naturalnych sił (również poznawczych), znajdują swoje rozwinięcie we współczesnej metodologii. Można to przedstawić na dwóch przykładach podejść badawczych rozwijanych w ramach szeroko rozumianej pracy socjalnej.

Pierwszy, skandynawski, zarysowany w niniejszym artykule jedynie ramowo jako wariant przejściowy, funkcjonuje w literaturze przedmiotu pod

⁵ Problem dominacji perspektywy akademickiej oraz indywidualizowania danych dotyczy w podobnym stopniu badań ilościowych, jak i jakościowych (interpretatywnych). Krytyczne uwagi na ten temat już formułowałem we wcześniejszych publikacjach (Granosik, 2019a, 2019b).

nazwą BIKVA (Krogstrup, 1997; Krogstrup i Brix, 2019) i obrazuje tendencję rozszerzania partycypacji we współtworzeniu wiedzy na całe społeczności czy instytucje. Bazowy korpus założeń teoretycznych metodologii BIKVA wpisuje się w ramy partycypacyjnego badania-działania (PAR). Swoistą wartością dodaną tej metody jest wielopoziomowa aktywna analiza szerszej organizacji społecznej lub instytucji, która – poza komponentem badawczym – zawiera element aktywizujący, ujęty jednak z perspektywy kolektywnej. Ta aktywizacja opiera się na rewitalizacji lokalnego dyskursu instytucjonalnego poprzez konfrontowanie perspektyw poznawczych różnych grup społecznych zaangażowanych w działanie (mieszkańców użytkowników usług, lokalnych liderów, praktyków, władz lokalnych) oraz w razie potrzeby pracę pośredniczącą, umożliwiającą bardziej partycypacyjne współtworzenie tego obszaru społecznego⁶. Dodatkowym elementem katalizującym zmiany jest upowszechnianie nowych rozwiązań praktycznych wypracowanych w innych społecznościach lub organizacjach, a nawet krajach czy kulturach.

Sprowadzając tę krótką prezentację na poziom znacznie bardziej techniczny, metoda ta postuluje sekwencje spotkań ze wszystkimi aktorami analizowanej rzeczywistości społecznej, poczynając od tych o najniższym statusie społecznym (osoby lub grupy wykluczone), a na politykach kończąc, i wspólną rekonstrukcję przestrzeni ich życia (w tym działań podejmowanych w badanym obszarze).

W pierwszym etapie badania prowadzone są z użytkownikami usług czy szerzej – podmiotami usytuowanymi najniżej w systemie społecznej dystrybucji władzy. Analiza takiego materiału empirycznego skoncentrowana jest na poszukiwaniu znaczenia i sensu, jaki nadają poszczególnym działaniom praktyków odbiorcy działania. Analiza materiału stanowi podstawę formułowania pytań stawianych na kolejnych etapach badania, które obejmują kolejną grupę (warstwę) współtworzącą badaną przestrzeń społeczną. Ważnym elementem każdego kolejnego spotkania jest podsumowanie poprzedniego, a więc punktem wyjścia rozmowy na wyższym szczeblu są konkluzje z dyskusji na szczeblu niższym. Elementem dodatkowym może być konfrontowanie wybranych poziomów organizacji społecznej.

Porządkując podejścia partycypacyjne do badań społecznych w porządku narastającej emancypacji politycznej użytkowników pracy socjalnej, czy szerzej – usług społecznych, kolejnym krokiem stają się badania-działania prowadzone przez same społeczności *community-led research and action* (CLRA). To swoiste połączenie popularyzowanego przez Beresforda przekazania większej władzy pozauniwersyteckim uczestnikom badań z ideą metodologii BIKVA, czyli odejścia od średnioklasowego indywidualizmu metodologicznego, pozwoliło uznać te siły społeczności, które w procesie globalnej

⁶ W większości przykładów aplikacji metody BIKVA była ona stosowana do instytucji lub organizacji społecznych, a nie naturalnych społeczności. Jednakże przyjmując szeroką socjologiczną definicję instytucji, można nią objąć również społeczność, szczególnie lokalną, wiejską. Analogicznie „dyskurs instytucjonalny” może przybierać formę dyskursu lokalnego. Dyskursową wersję analizy neoinstytucjonalnej rozwijają Jakob Torfing i in. (2012).

modernizacji politycznej były coraz bardziej przesłaniane dyskursem „rządzenia przez wolność” (Rose, 1998) wyznaczanego ujarzmiającą subiektyfikacją (Foucault, 2010). Nie chodzi tu o porządek chronologiczny, gdyż wspomniane odmiany metodologii zaangażowanej rozwijały się często równolegle, ale bardziej o usytuowanie ich na linii postępującego upolitycznienia wytwarzania wiedzy od badań akademicko-centrycznych, poprzez wiedzę rozproszoną lub współtworzoną, aż po onto-epistemologię (Barad, 2007, s. 90–98) tych, którzy są rzadko słuchani (*seldom-heard groups*), choć reprezentują ważną i znaczącą część społeczeństwa.

W erze, w której demokratyzacja wiedzy i wzmocnienie pozycji defaworyzowanych społeczności powinny być coraz ważniejszym elementem dyskursu władzy, CLRA wprowadza transformacyjne ramy, rozszerzające rozumienie społecznego zaangażowania tak, by działania grup wciskanych w ramy marginalnych mniejszości (*minoratized*), choć są społecznie znaczące, mogły być upelnomocnione (uznanie społeczne). Zatem CLRA nie jest jedynie, ani nawet przede wszystkim, metodą badawczą, jest zobowiązaniem pielęgnowania demokratycznego uczestnictwa i rozwoju społecznego opartego na zróżnicowaniu. Jest to proces rekonstruowania lub wręcz wytwarzania kontrperspektywy poznawczej (w stosunku do zglobalizowanego dominującego dyskursu), która otwiera przestrzeń prawdziwej, radykalnej agonistycznej demokracji (Mouffe, 2005). W efekcie głosu społecznie niedoreprezentowane mogą być nie tylko sformułowane i zakomunikowane (upowszechnianie wyników badań), ale również odegrać istotną rolę w kształtowaniu fundamentów społeczeństwa opartego na wiedzy, czyli polityk i norm społecznych, metodyk działań społecznych, bądź decyzji podejmowanych na poziomie lokalnym, krajowym czy europejskim.

Oddanie, w stopniu, w jakim to możliwe, kierowniczej roli społeczności lokalnej jest wyrazem otwartości, a zwykle i ciekawości poznania odmiennej perspektywy onto-epistemologicznej, czyli zrozumienia, jak marginalizowane grupy wspólnie gruntują swoje jestestwo (*ways of being*) oraz jak wspólnie budują swoją wiedzę (*ways of knowing*). Tłumacząc to na język akademicki, pierwszy z wymienionych aspektów odpowiada ontologii, drugi – epistemologii, co w sumie tworzy onto-epistemologię (Barad, 2007, s. 90). Osobnym efektem CLRA, gdyż trudno nazwać go ubocznym, jest *empowerment* poznawczy, a więc zbudowanie przekonania w lokalnych defaworyzowanych społecznościach, że nie są jedynie biernymi odbiorcami wytwarzanej w akademii wiedzy, ale jej aktywnymi i kompetentnymi rekonstruktorami.

Zasadne wydaje się pytanie o rolę akademickich badaczy w tym procesie poznawczo-aktywizującym. W wariantcie idealnym CLRA można wskazać dwa główne zadania akademików.

Po pierwsze, jest to tłumaczenie rezultatów badań kierowanych przez społeczność na język określonych dyscyplin naukowych oraz abdukcyjne oplatanie ich wątkami teoretycznymi (odnoszenie do dotychczasowego stanu wiedzy, wskazywanie różnic i podobieństw). Podobny proces powinien zachodzić w obrębie epistemologii. Akademicy powinni rekonstruować „etnometody” wytwarzania wiedzy i odnosić je do metodologii badań społecznych.

Po drugie, akademia, obdarzona mandatem społecznym certyfikowania wiedzy, powinna zawalczyć o szersze uznanie onto-epistemologii społeczności defaworyzowanych. Na początku ośmielić same te społeczności do podjęcia rekonstrukcji własnej sytuacji, kluczowych procesów społecznych, wewnętrznych sił i barier systemowych (*empowerment* wewnętrzny). Na końcu akademicy powinni zadbać o upowszechnienie i rozpoznawalność rezultatów CLRA, by efektem badania był nie tylko wzrost samoświadomości społeczności, ale również szersza rozpoznawalność społeczna jej zasobów i problemów, która może otworzyć ścieżki demokratycznego włączania tych sił ludzkich w procesy podejmowania decyzji na różnych szczeblach i w różnych instytucjach (efekt polityczny).

Community-led research and action nie jest zatem metodą badań społecznych *sensu stricto*, czyli zestawem procedur i/lub etapów postępowania badawczego oraz kryteriów jego oceny. Jest to raczej metametoda, czyli zbiór wskazań, jak wzmacniać zróżnicowane lokalnie etnometody oraz jak poszerzać społeczne uznanie ich rezultatów, tak by poprzez zmianę świadomości społecznej poszerzać ramy demokratycznego społeczeństwa opartego na wiedzy.

Badania kierowane przez społeczność nie są też specyficzną metodologią prowadzenia badań w środowisku wiejskim, jednak w tym właśnie obszarze, co najmniej w Polsce, ujawnia się ich szczególny potencjał. Wiś w naturalny sposób stała się społeczną mieszkanką tradycyjnej kultury opartej na ponadpokoleniowej społeczności lokalnej oraz napływowej średnioklasowej kultury indywidualnego sukcesu lub świadomie wybranej ścieżki outsiderskiej. Ta mieszkanka jest w pewnym sensie mikroreprezentacją zróżnicowanych dyskursów społecznych, przy czym w odróżnieniu od wielkiego miasta, dyskurs tradycyjny wciąż jeszcze znajduje swój mandat i uznanie społeczne, przez co jakieś warianty wspólnego życia (działania) i współtworzenia świadomości zróżnicowanych onto-epistemologii muszą się rozwijać. Znacznie łatwiej zatem ten marginalizowany dyskurs ożywić i wzmocnić, a jednocześnie odnieść do dominujących dyskursów neoliberalnych często reprezentowanych przez mieszkańców miast przenoszących się na ich obrzeża lub nawet okolice. Oczywiście taka konfrontacja ma służyć jedynie zrekonstruowaniu różnic i podobieństw, a nie wypracowaniu wspólnej perspektywy, istotą demokracji bowiem jest pluralizm perspektyw.

Oczywiście realne projekty CLRA nie są tak idealne i zwykle ich najsłabszym elementem i największym ryzykiem są akademicy, którzy rzadko potrafią ograniczyć swoją rolę do słuchania i tłumaczenia. Często nie potrafimy nie problematyzować „cudzych” przestrzeni społecznych po swojemu, wprowadzając tym samym zewnętrzne pytania badawcze lub cele np. praktyczne. Trudno też akademikom zaakceptować nieakademickie metody badań, które wydają się mało wysublimowane lub nieefektywne (mało konkluzywne) oraz inne rozumienia wiedzy, które mogą być niedyskursywne i niekomunikatywne, przybierając formy wiedzy-w-działaniu lub – używając języka akademickiego – wiedzy latentnej (Urbaniak-Zajac i Kos, 2014, s. 169–22), koniunktywnej (Bohnsack, 2004, s. 17–35), ukrytej (*tacit knowledge*; Hetherington, 2011).

VII. UPEŁNOMOCNIANIE POLITYCZNE MŁODZIEŻY WIEJSKIEJ PRZEZ ZAANGAŻOWANIE W WYTWARZANIE WIEDZY I POLITYK EUROPEJSKICH

Choć metoda CLRA ma już całkiem długą historię, wciąż trudno znaleźć dobre przykłady jej stosowania przez polskich badaczy. Jeżeli nawet były, to raczej bez świadomości wykorzystywania tego podejścia albo ze znaczącą ingerencją badaczy akademickich w problematyzowanie badań, metodę zbierania materiału oraz procedury analityczne, czy wreszcie wnioski i ich upowszechnianie. Z tych względów, a dodatkowo biorąc jeszcze pod uwagę ograniczone ramy artykułu, zdecydowałem przedstawić wyżej prezentację zilustrować projektem, który dopiero się zaczyna i dlatego nie jest jeszcze w znacznym stopniu obciążony błędami realizacyjnymi (co oczywiście nie oznacza, że nie pojawiają się one w przyszłości).

Jednym z nielicznych przykładów badań europejskich, w których polska tradycja spotyka się ze światową i które z założenia mają być koordynowane przez społeczność, z wyraźnie określonymi celami politycznymi (zmiany relacji władzy) może być projekt YOUROPE realizowany w ramach grantu Horizon Europe w siedmiu krajach europejskich⁷. Oryginalnie projekt ten nie był zogniskowany na młodych ludziach żyjących na wsi, ale bardziej ogólnie na młodzieży defaworyzowanej i pozbawionej systemowo możliwości aktywnego wpływania na kształtowanie polityk społecznych (*policy-making*) czy to na szczeblu lokalnym, krajowym, czy europejskim.

Jednak już pierwsze rozpoznania pilotażowe wskazały, że znacząca część problemu niedostatecznego uznania społecznego dotyczy młodych ludzi żyjących na wsi i borykających się z innym skrzyżowanym problemem, np. wczesnym rodzicielstwem (głównie macierzyństwem), historią pieczy zastępczej czy tożsamością kulturową/narodową (np. romską).

Głównym celem tego projektu jest wykorzystanie metodologii *community-led research and action* (CLRA) do tworzenia lub poszerzania przestrzeni demokratycznych oraz wyznaczania nowych map i ścieżek inkluzywnego kształtowania polityki społecznej. W szczególności sposób projekt jest ukierunkowany na niedoreprezentowane środowiska młodych ludzi i ich społeczności. W założeniach ma to być podstawa tworzenia solidnych i względnie trwałych (również po zakończeniu projektu) scenariuszy przyszłości, aby umożliwić Europie skuteczne działanie w szybko zmieniających się warunkach społecznych, uwzględniających wewnętrzne i globalne wyzwania, ale jednocześnie z szacunkiem dla lokalnych odmienności. Szeroko zakrojone zaangażowanie szczególnie niedoreprezentowanych młodych obywateli i ich społeczności jest strategicznym celem Unii Europejskiej (Komisja Europejska, 2020).

Drugim celem projektu jest zbadanie skuteczności innowacyjnej metodologii *community-led research and action* (CLRA) w tworzeniu i pielęgnowa-

⁷ Visionary roadmaps: Crafting an Inclusive and Participatory European Democracy with Youth and Communities (YOUROPE), projekt nr: 101178794 – YOUROPE – HORIZON-CL-2-2024-DEMOCRACY-01.

niu przestrzeni demokratycznych w defaworyzowanych środowiskach wychowawczych (Woensdregt i in., 2022). W szczególności w jaki sposób te działania mogą przyczynić się do rozwoju zrównoważonych i inkluzywnych demokratycznych ścieżek i map drogowych, rozciągających się od lokalnych przestrzeni demokratycznych, poprzez krajowe, aż do europejskich instytucji kształtujących polityki społeczne.

W dążeniu do wzmacniania uczestnictwa młodzieży w demokracji europejskiej, szczególnie tej wywodzącej się z wsi i małych miasteczek, nie można przecenić niezastąpionej roli ich społeczności. Ci młodzi ludzie nie są odizolowanymi jednostkami, ale konstruują swoją przestrzeń społeczną na przecinających się transwersalnie osiach przynależności etnicznej, sąsiedzkiej, religijnej, kulturowej, tożsamości seksualnej, statusu społeczno-ekonomicznego, stanu zdrowia itd. Społeczne uznanie społeczności, jako siły stojącej za defaworyzowanymi jednostkami, ma być też rodzajem uzupełnienia neoliberalnych zindywidualizowanych wyobrażeń obywatelskości, podmiotowości i sprawczości.

Zaangażowanie społeczności nie tylko znacząco poszerza skalę politycznego oddziaływania projektu, ale również zapewnia, że zróżnicowany zbiór głosów i doświadczeń staje się integralną częścią przestrzeni demokratycznych debat (dyskursu politycznego) i planów działania. To z kolei tworzy demokrację, która jest nie tylko inkluzywna, lecz także reprezentatywna: odzwierciedla kompleksowe potrzeby i aspiracje szerszych społeczności, ze szczególnym uwzględnieniem grup niedoreprezentowanych, a nie tylko dominujące, zwykle neoliberalne dyskursy. Społeczności wyłaniają się tutaj jako ważne centra uczestnictwa obywatelskiego i – co szczególnie ważne z perspektywy pedagogiki społecznej i emancypacyjnej pracy socjalnej – środowiska uczenia się, służąc jako miejsca rozpowszechniania wiedzy, informacji i zasobów istotnych do współtworzenia społeczeństwa opartego na demokratycznie tworzonej wiedzy. Angażując społeczności, wzmacniamy nie tylko młodych ludzi, lecz także ich szersze środowiska społeczne, które nie tylko powinny być słyszane, ale również dostarczać alternatywnych rozwiązań problemów społeczno-politycznych zakotwiczonych we wspólnocie, a nie tylko sile i często pozornej sprawczości jednostki⁸. W tym zakresie młodzież żyjąca poza wielkimi miastami może stać się liderem zmian.

Społeczne uznanie społeczności staje się katalizatorem zachęcającym i wzmacniającym młodzież do reprezentowania i aktywnego angażowania się w szersze przestrzenie demokratyczne. Wpływ rówieśników, mentoring i powiązania społeczne tworzą potężny system wsparcia, który motywuje i prowadzi młodych ludzi poruszających się po zawilóściach zaangażowania obywatelskiego. To właśnie poprzez te sieci zasiewane i pielęgnowane są alternatywne do neoliberalnych ścieżki i drogi aktywnego obywatelstwa. Społeczności są również organicznymi inkubatorami, w których konkretne problemy i obawy przekształcane są na rozwiązania. Niestety dominujące dyskursy margi-

⁸ Na temat „rządzenia przez wolność”, zindywidualizowanego upodmiotowienia i roli nauk „psy-” krytycznie pisze Nikolas Rose (1998, 1999).

nalizują lokalne perspektywy, wyciągając młodych ludzi w sensie fizycznym do miast (przedstawianych jako atrakcyjne miejsca życia), a w sensie symbolicznym – do indywidualnej ucieczki z „ciasnego i zaściankowego” modelu myślenia, ewentualnie do implementacji wielkomiejskich (globalnych), anonimowych i zindywidualizowanych neoliberalnych wariantów upodmiotowienia, które często okazują się ujarzmiające⁹.

Demokracja w swej istocie jest lokalnym doświadczeniem, wymagającym przede wszystkim zaangażowania w środowisku życia, którego podstawą jest społeczność. Współpraca ze społecznościami jest z kolei fundamentem budowania zaufania różnych interesariuszy, w tym młodzieży, liderów społeczności i lokalnych decydentów. Aktywne angażowanie społeczności zwiększa prawdopodobieństwo stworzenia spójnego i wspierającego środowiska – pielęgnuje ekosystem, w którym udział młodzieży staje się powodem do dumy. Społeczności służą jako potężne wzmacniacze głosów młodzieży żyjącej w społecznie wyciszanych przestrzeniach, powodując, że te głosy rezonują i przyczyniają się do żywego dialogu demokratycznego. *Community-led research and action* jest sposobem przekształcania środowiska siłami społecznymi, by każdy głos nie był tylko szeptem w tłumie, ale rezonującą siłą napędową zmian. Badania realizowane przez społeczność, kładące nacisk na inkluzywność, współpracę i wzajemne uczenie się, wyznaczają nowy standard definiowania, analizowania i rozwiązywania problemów społecznych na poziomie lokalnym, krajowym i europejskim.

Artykuł z założenia ma charakter metodologiczny i nie jest moim zamiarem referowanie nawet wstępnych wyników badań-działań, gdyby jednak przedstawione tu założenia wydawały się zbyt optymistyczne, to warto wskazać, że jednymi z pierwszych rezultatów projektu YOUROPE były efekty polityczne w zakresie wzmocnienia głosu kilku małych społeczności wiejskich (np. romskich wiosek w Czechach). Co więcej, projekt zainicjował proces tworzenia nowych społeczności (np. młodych samodzielnych matek mieszkających na wsi), które będą dzieliły się swoimi rozumieniami obywatelskości nie tylko z polskimi i zagranicznymi partnerami „wielkomiejskimi”, ale również projektantami i realizatorami europejskich polityk społecznych z Rady Europy czy Komisji Europejskiej.

VIII. ZAMIAST ZAKOŃCZENIA, CZYLI O POLITYCZNYCH POWODACH PODEJMOWANIA BADAŃ NAUKOWYCH

Badania kierowane przez społeczności wiejskie to nie tylko walka o ich uznanie, ale przede wszystkim ujawnianie dobrze funkcjonujących wariantywnych, w stosunku do indywidualnego neoliberalizmu, form współtworzenia przestrzeni społecznej. Jako takie wymagają nie tylko ochrony i zabezpie-

⁹ Kategoria neoliberalnego ujarzmiania (subiektyfikacji) pojawia się już w pracach Michela Foucaulta (1998, 2010).

czenia, ale przede wszystkim rozpropagowania przez włączenie w dominujące dyskursy publiczne.

Zarówno PAR, jak i jej rozwinięcia (BIKVA, CLRA) nie są typowymi metodami badań, a więc zespołami czynności służących uzyskaniu legitymizowanych przez naukę odpowiedzi na problematykę badawczą. To raczej metodologie albo metametody, które podpowiadają, jakie przyjmować założenia i/lub jakie kroki podejmować, by wspólnie (re)konstruować wiedzę mającą swoje ugruntowanie w lokalnych onto-epistemologiach oraz jak tę wiedzę społecznie uznać (legitymizować). W tym znaczeniu CLRA jest jedną z metod wprowadzania sprawiedliwości epistemicznej (Fricker, 2007), może nawet w radykalnym jej wariancie. Jest to szczególnie ważne w kontekście badań realizowanych na wsi, która wciąż jest marginalizowana w sensie negatywnym (jej problemy nie strukturyzują dominujących dyskursów usług społecznych) oraz pozytywnym (jej siły społeczne nie są wykorzystywane do rozwiązywania szerszych problemów społecznych).

Author contributions / Indywidualny wkład autora (CRediT): Mariusz Granosik – 100% (Conceptualization / Konzeptualizacja; Investigation / Przeprowadzenie badań; Writing – original draft / Pisanie – pierwszy szkic; Writing – review & editing / Pisanie – recenzja i edycja).

Conflict of interest / Konflikt interesów: The author declares no conflict of interest. / Autor nie zgłosił konfliktu interesów.

Funding / Finansowanie: The author declares no institutional funding. / Autor oświadczył, że nie korzystał z finansowania instytucjonalnego.

The use of AI tools / Wykorzystanie narzędzi AI: The author declares no use of AI tools. / Autor oświadczył, że nie korzystał z narzędzi AI.

Data availability / Dostępność danych: Not applicable. / Nie dotyczy.

References / Bibliografia

- Arnstein, S. (1969). A ladder of community participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35, 216–224. <https://doi.org/10.1080/01944366908977225>
- Bański, J. (2014). Perspektywy rozwoju polskiej wsi – wybrane zagadnienia. *Wieś i Rolnictwo*, 4, 13–25. <https://doi.org/10.53098/wir.2014.4.165/01>
- Barad, K. (2007). *Meeting the universe halfway: Quantum physics and the entanglement of matter and meaning*. Duke University Press.
- Beresford, P. (2014). Upelnomocniajaca wiedza na rzecz upelnomocniajacej pracy socjalnej. W: A. Gulczyńska i M. Granosik (red.), *Empowerment w pracy socjalnej: praktyka i badania partycypacyjne* (s. 27–40). Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Beresford, P., i Croft, S. (2012). *User controlled research: Scoping review*. NHS National Institute for Health Research (NIHR) School for Social Care Research; London School of Economics.
- Bernstein, B. (1980). Socjolingwistyczne ujęcie procesu socjalizacji: uwagi dotyczące podatności na oddziaływania szkoły. W: G. W. Shugar i M. Smoczyńska (red.), *Badania nad rozwojem języka dziecka* (s. 557–596). Państwowe Wydawnictwa Naukowe.
- Bohnsack, R. (2004). Metoda dokumentarna – od koniunktywnego zrozumienia do socjogenezy interpretacji (S. Krzychała, tłum.). W: S. Krzychała (red.), *Spoleczne przestrzenie doswiadczenia. Metoda interpretacji dokumentarnej* (s. 17–35). Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.

- Brodowska, H. (1979). Wstęp. W: H. Radlińska, *Oświata i kultura wsi polskiej* (s. 5–46). Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Czyżewski, M. (2019). Pitfalls of participatory approaches. W: M. Granosik, A. Gulczyńska, M. Kostrzyńska i B. Littlechild (red.), *Participatory social work: Research, practice, education* (s. 359–368). University of Lodz Press; Jagiellonian University Press.
- Fedyszak-Radziejowska, B. (2012). Społeczność wiejska: tożsamość, kapitał społeczny, wspólnotowe identyfikacje. W: A. Rosner (red.), *Społeczne i kulturowe zagadnienia przemian na wsi polskiej* (s. 95–118). Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Foucault, M. (1998). *Nadzorować i karać: narodziny więzienia* (T. Komendant, tłum.). Aletheia.
- Foucault, M. (2006). *Słowa i rzeczy. Archeologia nauk humanistycznych* (T. Komendant, tłum.). Słowo/Obraz Terytoria.
- Foucault, M. (2010). *Bezpieczeństwo, terytorium, populacja. Wykłady w Collège de France 1977–1978* (M. Herer, tłum.). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Foucault, M. (2014). *Rządzenie żywymi* (M. Herer, tłum.). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Fricke, M. (2007). *Epistemic injustice: Power and the ethics of knowing*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198237907.001.0001>
- Granosik, M. (2018). Participatory action research in social work: Towards critical reframing. *Pensée plurielle. Parole, pratiques et réflexions du social*, 48, 77–90.
- Granosik, M. (2019a). Metoda biograficzna a emancypacyjna praktyka. Perspektywa społeczno-pedagogiczna. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 15(2), 118–130. <https://doi.org/10.18778/1733-8069.15.2.07>
- Granosik, M. (2019b). Polityczne aspekty metodologii jakościowej w perspektywie krytycznej. W stronę partycypacyjnych badań-działań. W: J. Piekarski, D. Urbaniak-Zajac i S. Pasikowski, (red.), *Krytyka metodologiczna w praktyce tworzenia wiedzy* (s. 143–156). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Granosik, M. (2020). Praca socjalna wobec pedagogizacji życia społecznego – ujęcie krytyczne. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, 33(1), 11–26. <http://dx.doi.org/10.17951/j.2020.33.1.11-26>
- Granosik, M., Gulczyńska, A., Kostrzyńska, M., i Littlechild, B. (2019). Here we are: Our journey to participatory research. W: M. Granosik, A. Gulczyńska, M. Kostrzyńska i B. Littlechild (red.), *Participatory social work: Research, practice, education* (s. 7–14). University of Lodz Press; Jagiellonian University Press.
- Hetherington, S. (2011). *How to know: A practicalist conception of knowledge*. Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118083178>
- Hurlbert, M., i Gupta, J. (2015). The split ladder of participation: A diagnostic, strategic, and evaluation tool to assess when participation is necessary. *Environmental Science & Policy*, 50, 100–113. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2015.01.011>
- Jarkiewicz, A. (2020). Using participatory action learning to Empower the active citizenship of young people. *Action Learning: Research and Practice*, 17, 72–83. <https://doi.org/10.1080/14767333.2020.1712846>
- Kołodziejczyk, D. (2003). Kapitał społeczny w rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. W: B. Górza i C. Guzik (red.), *Współczesne przekształcenia i przyszłość polskiej wsi* (s. 57–66). Polskie Towarzystwo Geograficzne PAN.
- Komisja Europejska. (2020). *Plan działania UE dotyczący praw człowieka i demokracji na lata 2020–2024*. <https://op.europa.eu/pl/publication-detail/-/publication/e9112a36-6e95-11ea-b735-01aa75ed71a1/language-pl>
- Krogstrup, H. K. (1997). Service user participation in quality assessment: A dialogue and learning-oriented evaluation method. *Evaluation*, 3(2), 205–224.
- Krogstrup, H. K., i Brix, J. (2019). *Co-produktion i den offentlige sektor – Brugerinvolvering i Kvalitetsudvikling*. Hans Reitzels Forlag.
- Mendel, M. (red.). (2005). *Animacja współpracy środowiskowej na wsi*. Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Mouffe, Ch. (2005). *Paradoks demokracji*. Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Olubiński, A. (2020). „Świat życia” i „Mała ojczyzna” jako obszar procesów edukacyjnych. *Przegląd Pedagogiczny*, 2, 9–29.
- Radlińska, H. (1910). Uniwersytety Ludowe w Polsce. *Przewodnik Oświatowy*, 12, 437–443.

- Radlińska, H. (1924). Uniwersytet Chłopski. *Wyzwolenie*, 19, 1–2.
- Radlińska, H. (1927). Wieś i miasto. W: W. Sosiński (red.), *Dom Ludowy: Cz. 1. Doświadczenia i wskazówki organizacyjne*. Centralny Związek Kółek Rolniczych.
- Radlińska, H. (1933). Książka na wsi. *Przewodnik Gospodarski*, 48, 645–646.
- Radlińska, H. (1936). Dom Społeczny. *Przewodnik Gospodarski*, 25, 387–388.
- Radlińska, H. (1946). W służbie kultury wsi. *Oświata Rolnicza*, 4, 185–193.
- Radlińska, H. (1948). Od Wydawców. W: K. Zawistowicz-Adamska, *Żywe tradycje współdziałania na wsi* (s. 3–5). Polski Instytut Służby Społecznej.
- Radlińska, H. (1961). Egzamin z pedagogiki społecznej. W: H. Radlińska, *Pedagogika społeczna* (s. 359–395). Ossolineum.
- Reynolds, B. (1939). *Re-thinking social case work*. Social Work Today.
- Rose, N. (1998). *Inventing our selves: Psychology, power, and personhood*. Cambridge University Press.
- Rose, N. (1999). *Powers of freedom: Reframing political thought*. Cambridge University Press.
- Sibley, D. (2003). *Geographies of exclusion: Society and difference in the West*. Routledge.
- Szafranec, K. (2012). Procesy demograficzne i generacje młodych. W: A. Rosner (red.), *Społeczne i kulturowe zagadnienia przemian na wsi polskiej* (s. 13–36). Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Theiss, W. (red.). (2001). *Mała ojczyzna. Kultura, edukacja, rozwój lokalny*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Torring, J., Peters, B. G., Pierre, J., i Sørensen, E. (2012). *Interactive governance: Advancing the paradigm*. Oxford University Press. <http://dx.doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199596751.001.0001>
- Urbaniak-Zajac, D., i Kos, E. (2014). *Badania jakościowe w pedagogice. Wywiad narracyjny i obiektywna hermeneutyka*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wieruszowska-Adamczyk, M. (2018). Wieś polska w perspektywie stulecia. Refleksje rocznicowe 1918–2018. *Zeszyty Wiejskie*, 24, 9–18. <http://dx.doi.org/10.18778/1506-6541.24.01>
- Woensdregt, L., Kibui, E., i Stapele, van N. (2022). Reflections on using a community-led research and action (CLRA) methodology to explore alternatives in international development. W: M. van Wessel, T. Kontinen i J. N. Bawole (red.), *Reimagining civil society collaborations in development: Starting from the South* (Chapter 3). Routledge.